

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ОЗНАКИ ОСОБИ, ЯКА ВЧИНЯЄ ШАХРАЙСТВО

SOCIO-DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS
OF THE PERSON COMMITTING FRAUD

У статті автором аналізуються соціально-демографічні ознаки особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення, передбачене ст. 190 КК України. Зазначається, що соціально-демографічні ознаки є одним із структурних елементів кримінологічної характеристики особи кримінального правопорушника. Аргументується, що не дивлячись на те, що вони надають лише базове уявлення про зовнішні умови виховання особи, можна вважати, що саме ці ознаки є базовими. До соціально-демографічних ознак традиційно відносять вік, стать, рівень освіти, працевлаштування та громадянство кримінального правопорушника. Зауважується, що шахрайство в цілому завжди вважалось інтелектуальним видом кримінальних правопорушень проти власності, оскільки обман або зловживання довірою потребує навичок щодо здійснення психологічного впливу, використання інформаційних технологій тощо. Отже, єдиною ознакою, яка може відрізнити особу, котра вчинила шахрайство від тих, що вчиняють інші види кримінальних правопорушень проти власності (наприклад, крадіжку, грабіж, розбій тощо) є рівень освіти та працевлаштування. Відзначається, що середній показник осіб, які на момент вчинення шахрайства були працездатними, але такими, що ніде не працюють та не навчаються дещо збільшився у другому із досліджуваних періоді. Вказане пояснюється тим, що в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану кількість робочих місць знизилась через часткову тимчасову окупації окремих регіонів країни, активні бойові дії тощо. Особи, які на момент вчинення шахрайства були працевлаштовані – переважно робили це із використанням службового становища або у сфері професійної діяльності. Підсумовується, що соціально-демографічні ознаки особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 190 КК України є такими (відповідно до показників за 2021-2024 роки): чоловік у віці 29-39 років, який має базову середню або профільну середню освіту, працездатний, але такий, що ніде не навчається та не працює, громадянин України.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, власність, шахрайство, особа, кримінальний правопорушник, соціально-демографічні ознаки, кримінологічні ознаки, запобігання.

The article analyzes the socio-demographic characteristics of the individual committing the criminal offense provided for in Article 190 of the Criminal Code of Ukraine. It is noted that socio-demographic characteristics constitute one of the structural elements of the criminological profile of the offender. The author argues that, although these characteristics provide only a basic understanding of the external conditions of an individual's upbringing, they can be considered fundamental. Socio-demographic characteristics traditionally include the offender's age, gender, education level, employment status, and citizenship. It is observed that fraud has generally been regarded as an intellectual type of property crime, as deception or abuse of trust requires skills such as exerting psychological influence and utilizing information technologies. Consequently, the specific characteristics distinguishing individuals who commit fraud from those who commit other types of property crimes (such as theft, robbery, or armed

robbery) are their level of education and employment status. The study notes a slight increase, during the second period under review, in the proportion of offenders who were of working age but were neither employed nor studying at the time the fraud was committed. This trend is attributed to the special legal regime of martial law, which led to a reduction in available jobs due to factors such as the partial temporary occupation of certain regions and active hostilities. Individuals who were employed at the time of the offense predominantly committed fraud by exploiting their official position or in the course of their professional activities. It is concluded that the socio-demographic characteristics of the person who committed the criminal offense under Article 190 of the Criminal Code of Ukraine are as follows (based on data from 2021–2024): a male aged 29–39, with basic secondary or specialized secondary education, of working age but neither studying nor employed, and a citizen of Ukraine.

Key words: *criminal offense, property, fraud, person, criminal offender, socio-demographic characteristics, criminological characteristics, prevention.*

Постановка проблеми. В умовах активної євроінтеграції України, одним із важливих завдань є посилення механізму запобігання кримінальним правопорушенням. Одним із найбільш розповсюджених видів суспільно небезпечних діянь протягом останніх років залишаються кримінальні правопорушення проти власності взагалі та шахрайство зокрема. Необхідно відзначити, що традиційно вважається, що такі протиправні діяння вчиняються особами, які незадовільно характеризуються, мають різного залежності тощо. Відповідно формування механізму запобігання суспільно небезпечним діянням має бути орієнтований, у першу чергу, на особистісні характеристики кримінального правопорушника, основними із яких є соціально-демографічні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема визначення кримінологічних ознак особи, яка вчиняє шахрайство в Україні розглядалась у працях таких учених як О.М. Джужа, Д.В. Колодчин, Є.С. Назимко, І.М. Чайка та ін. Разом із цим, окремі із таких ознак потребують уточнення, зокрема це стосується соціально-демографічних ознак.

Метою статті є аналіз та систематизація соціально-демографічних ознак особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення, передбачене ст. 190 КК України.

Виклад основного матеріалу. Соціально-демографічні ознаки є одним із структурних елементів кримінологічної характеристики особи кримінального правопорушника. Не дивлячись на те, що вони надають лише базове уявлення про зовнішні умови виховання особи, можна вважати, що саме ці ознаки є базовими. До соціально-демографічних ознак традиційно відносять вік, стать, рівень освіти, працевлаштування та громадянство кримінального правопорушника. Аналізуючи кримінальні правопорушення проти власності, необхідно відзначити, що виявити саме специфічні соціально-демографічні ознаки неможливо, оскільки ці протиправні діяння відносяться до загальнокримінальних та не потребують наявності певних навичок, вмінь тощо.

Особистість злочинця – це свого роду ідеальна модель, абстракція, створена на підставі дослідження суб'єктів злочинів, метою якої є виявлення таких негативних особливостей індивідумів, за якими з високою долею ймовірності можна в майбутньому передбачити злочинну поведінку інших осіб або повторне вчинення злочину тими, хто мав попередній кримінальний досвід. Особливостями, які частіше відрізняють злочинців від законослухняних людей, є відчуження від нормальних зв'язків, цінностей, більш низький рівень освіти і культури, аморальність, що виражається у визнанні можливостей використання злочинних засобів досягнення цілей, а також поєднання таких психологічних рис, як гіпертрофована імпульсивність, агресивність, жадоба до влади і збагачення, підвищена тривожність [1].

Вчені відзначають, що до чинників, які впливають на особистість злочинця, найбільш доцільно віднести наступні: соціальні фактори: народження в неблагополучній родині; низький рівень освіти; відсутність роботи, належність до злочинних груп; етнічні та культурні особливості тощо; психологічні фактори: знижений рівень емпатії, агресивність, невірноваженість; низький рівень самоконтролю; депресія; похмілля; тощо; емоційні фактори: страх, образа, ненависть, ревнощі, бажання помсти тощо; біологічні фактори: генетичні аномалії; психічні розлади; хвороби мозку та інші хвороби; ситуаційні фактори: надмірне навантаження; стресові ситуації; важка матеріальна ситуація; наявність зброї тощо [2].

Одночасно із цим, шахрайство в цілому завжди вважалось інтелектуальним видом кримінальних правопорушень проти власності, оскільки обман або зловживання довірою потребує навичок щодо здійснення психологічного впливу, використання інформаційних технологій тощо.

Отже, єдиною ознакою, яка може відрізняти особу, котра вчинила шахрайство від тих, що вчиняють інші види кримінальних правопорушень проти власності (наприклад, крадіжку, грабїж, розбій тощо) є рівень освіти та працевлаштування.

Соціально-демографічні ознаки містять відомості про стать, вік, рівень освіти, сімейний стан, рід занять, наявність постійної роботи, її тривалість, частота зміни місця роботи, інші джерела матеріального доходу (випадковий заробіток, жебрацтво, вчинення злочину), національність, громадянство, місце проживання та інші дані про соціальний статус осіб. Перелічені ознаки самі по собі не є криміногенними; вони характеризують злочинця як людину конкретної епохи, яка посідає певне місце у суспільних відносинах. Разом з тим, взяті у великій сукупності на рівні всієї злочинності або на рівні окремого виду злочинів і піддані статистичній обробці у порівнянні з даними офіційної демографічної статистики, вони містять цінну кримінологічну інформацію про узагальнюючий портрет особистості тих, хто вчинив злочин (злочини). При такому зіставленні виявляються їх зв'язки з типовими характеристиками усього суспільства. Аналіз рівня судимості за останні роки свідчить, що більше 65 % засуджених, на момент вчинення злочину ніде не навчалися і не працювали. Однак ці цифри слід сприймати з обережністю. Системні проблеми у сфері правоохоронної діяльності мають наслідком те, що найбільш пильна увага сконцентрована переважно на тих, кого зараховують до бідних і маргінальних прошарків. Можна констатувати, що розподіл злочинців за родом занять і соціальним статусом тільки приблизно відображає реальну картину. Надбагаті і багаті громадяни України, як свідчать кримінологічні дослідження, так само вчиняють злочини, однак імовірність притягнення до кримінальної відповідальності цієї категорії осіб мінімальна [1].

Аналіз статистичної інформації надає підставу для констатації, що умови воєнного стану, а саме – військово-політичні чинники призвели до перерозподілу кількісних показників шахрайства та крадіжок у перевагу першим. Разом із цим, не можна стверджувати, що цей перерозподіл є вагомим. Однак, для кращої репрезентативності результатів дослідження, соціально-демографічні ознаки особи, яка вчиняє шахрайство будуть розглянуті за два періоди: 2016-2020 та 2021-2024.

Першою соціально-демографічною ознакою, яка має бути розглянута є вік кримінального правопорушника. Відповідно до даних Офісу Генерального прокурора, у 2016 році шахрайство вчиняли: особи у віці 18-28 років – 44,7 %; 29-39 років – 34,3 %; 40-54 – 13,7 %; 55-59 – 1,8 %; більше 60 років – 1 %; у 2017 році шахрайство вчинили: особи у віці 18-28 років – 39,15 %; 29-39 років – 36,5 %; 40-54 – 18,5 %; 55-59 – 3,2 %; більше 60 – 2,8 %; у 2018 році шахрайство вчиняли: особи у віці 18-28 років – 32,5 %; 29-39 років – 39,7 %; 40-54 – 19,1 %; 55-59 – 2,9 %; більше 60 – 3,1 %; у 2019 році шахрайство вчиняли: особи у віці 18-28 років – 29,8 %; 29-39 років – 41,4 %; 40-54 – 21,8 %; 55-59 – 2,4 %; більше 60 – 2,6 %; у 2020 році шахрайство вчиняли: особи у віці 18-28 років – 28,8 %; 29-39 років – 40,8 %; 40-54 – 21,9 %; 55-59 – 3,1 %; більше 60 – 3,7 % [3]. Отже, середній показник є таким: 18-28 – 35 %; **29-39 – 38,54 %**; 40-54 – 19 %; 55-59 – 2,68 %; більше 60 – 2,64 %.

У 2021 році шахрайство вчиняли: особи у віці 18-28 років – 27,4 %; 29-39 років – 42,7 %; 40-54 – 22,6 %; 55-59 – 2,5 %; більше 60 років – 2,8 %; у 2022 році шахрайство вчинили: особи у віці 18-28 років – 30,17 %; 29-39 років – 39,8 %; 40-54 – 21,3 %; 55-59 – 2,8 %; більше 60 – 3,6 %; у 2023 році шахрайство вчиняли: особи у віці 18-28 років – 27,2 %; 29-39 років – 40,2 %; 40-54 – 24 %; 55-59 – 2,6 %; більше 60 – 3,7 %; у 2024 році шахрайство вчиняли: особи у віці 18-28 років – 26,4 %; 29-39 років – 36,8 %; 40-54 – 24,9 %; 55-59 – 3,7 %; більше 60 – 6,4 % [3].

Наведені дані дозволяють констатувати, що стабільно здебільшого кримінальне правопорушення, передбачене ст. 190 КК України вчиняють особи у віці 29-39 років. Разом із цим у період з 2021 по 2024 рік кількість таких осіб незначно зросла, що зумовлено збільшенням загальної кількості таких протиправних діянь.

Наступною ознакою є вік особи. Відповідно до інформації, викладеної на офіційному сайті Офісу Генерального прокурора, у 2016 році кримінальне правопорушення, передбачене ст. 190 КК України вчинили особи, які мали: вищу і фахову передвищу освіту – 12,5 %; професійну (професійно-технічну) освіту – 26,5 %; базову середню та профільну середню освіту – 57,6 %; у 2017 році кримінальне правопорушення, передбачене ст. 190 КК України вчинили особи, які мали: вищу і фахову передвищу освіту – 16,2 %; професійну (професійно-технічну) освіту – 22,14 %; базову середню та профільну середню освіту – 58,3 %; у 2018 році кримінальне правопорушення, передбачене ст. 190 КК України вчинили особи, які мали: вищу і фахову передвищу освіту – 16,3 %; професійну (професійно-технічну) освіту – 23,4 %; базову середню

та профільну середню освіту – 57,6 %; у 2019 році кримінальне правопорушення, передбачене ст. 190 КК України вчинили особи, які мали: вищу і фахову передвищу освіту – 15,8 %; професійну (професійно-технічну) освіту – 24,29 %; базову середню та профільну середню освіту – 57,86 %; у 2020 році кримінальне правопорушення, передбачене ст. 190 КК України вчинили особи, які мали: вищу і фахову передвищу освіту – 12 %; професійну (професійно-технічну) освіту – 23,3 %; базову середню та профільну середню освіту – 61,7 % [3].

У 2021 році кримінальне правопорушення, передбачене ст. 190 КК України вчинили особи, які мали: вищу і фахову передвищу освіту – 13,08 %; професійну (професійно-технічну) освіту – 16,9 %; базову середню та профільну середню освіту – 67,9 %; у 2022 році кримінальне правопорушення, передбачене ст. 190 КК України вчинили особи, які мали: вищу і фахову передвищу освіту – 13,3 %; професійну (професійно-технічну) освіту – 17,5 %; базову середню та профільну середню освіту – 67,6 %; у 2023 році кримінальне правопорушення, передбачене ст. 190 КК України вчинили особи, які мали: вищу і фахову передвищу освіту – 13,4 %; професійну (професійно-технічну) освіту – 14,84 %; базову середню та профільну середню освіту – 69,9 %; у 2024 році кримінальне правопорушення, передбачене ст. 190 КК України вчинили особи, які мали: вищу і фахову передвищу освіту – 14,1 %; професійну (професійно-технічну) освіту – 15,9 %; базову середню та профільну середню освіту – 67,76 % [3].

Вказане надає підставу для констатації, що, по-перше, відсоток осіб, які на момент вчинення шахрайства мали вищу і фахову передвищу освіту залишається стабільним та відносно значним – 14 %. По-друге, як і у попередній період – 2016-2020 роки, у 2021-2024 здебільшого таке суспільно небезпечне діяння вчиняється кримінальними правопорушниками з базовою середньою та профільною середньою освітою.

Разом із цим, останнім часом вчені ставлять під сумнів кореляцію між рівнем освіти та кількістю кримінальних правопорушень, які вчиняються. Так, наприклад, Є.С. Назимко та Т.І. Пономарьова вказують, що останні тенденції розвитку держави, а також існування військово-політичних чинників та факторів злочинності надають можливість поставити під сумнів позицію вчених щодо того, що забезпечення якісної освіти сприятиме значному зниженню кількісного та позитивному впливу на якісний показники суспільно небезпечних діянь. Економічна неспроможність держави надати можливість отримати всім бажаючим вищу освіту часто призводить до обрання громадянами професійної (професійно-технічної), що має логічним наслідком збільшення кількості таких осіб. Фактично, це також впливає на кількісні показники соціально-демографічних ознак кримінальних правопорушників та створює хибне уявлення про те, що більший відсоток осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння не мали вищої освіти, що і детермінувало протиправну поведінку. Відповідно подальше прогнозування та планування заходів запобігання кримінальним правопорушенням також може бути некоректним. Аналіз статистичних даних, викладених на сайті Офісу Генерального прокурора, надає підставу для констатації, що рівень освіти впливає не на кількість кримінальних правопорушень, а визначає сферу суспільних відносин, на яку здійснюється кримінально протиправний вплив. Це зумовлено наявністю знань та навичок, які дозволяють кримінальному правопорушнику реалізувати суб'єктивну сторону протиправного діяння. Найбільш яскравим прикладом є статистичні дані щодо кількісних показників кримінальних правопорушень проти власності та у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг [4, с. 68].

Вчені також посилаються на думку М.А. Бурдонової, яка, розглядаючи вплив рівня освіти особи на розвиток її правової свідомості, за результатами попередньо проведеного анкетування констатувала, що відносно до кримінальних правопорушень проти власності, підвищення рівня освіти і виховних заходів, спрямованих на розвиток правової свідомості та правової культури особистості зможе привести до значного зниження кількості подібних діянь серед осіб з антисоціальною спрямованістю, які не мають вищої освіти. При цьому подібної динаміки щодо протиправних діянь проти життя та здоров'я особи, а так само проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту не спостерігається, до того ж відсоток таких кримінальних правопорушень залишається практично однаковим у всіх групах. Вчена зробила висновок щодо того, що виховні заходи і заходи, спрямовані на підвищення правової свідомості особистості, не зможуть значно вплинути на кількість кримінальних правопорушень даних груп, оскільки часто такі протиправні діяння мають мотиви, в меншій мірі взаємопов'язані з рівнем освіти особистості [5; 4, с. 76].

Отже, підсумовуючи думки вчених, можна частково погодитись із тим, що рівень освіти має сприятимати як фактор, який впливає не на кількість кримінальних правопорушень, а на вид суспільних відносин, на який здійснюється протиправний вплив. Разом із цим, уваги також заслуговує те, що хоча, як було вище вказано, шахрайство і вважається інтелектуальним видом суспільно небезпечного діяння проти власності, але вчиняється частіше особами, які не мають вищої освіти.

Наступною ознакою є стаття кримінального правопорушника. Відповідно до статистики Офісу Генерального прокурора, у 2016 році кримінальне правопорушення, передбачене ст. 190 КК України вчинило 20,2 % жінок; у 2017 – 27 %; у 2018 – 27,5%; у 2019 – 39,7 %; у 2020 – 32,3 % [3].

У 2021 році кримінальне правопорушення, передбачене ст. 190 КК України вчинило 27,7 % жінок; у 2022 – 27 %; у 2023 – 27,4%; у 2024 – 28,2 %; [3].

Кримінальні правопорушення проти власності утворюють ядро злочинності, оскільки саме цей вид суспільно небезпечних діянь у різних формах з'явився майже одночасно із появою людства. У цьому контексті очевидним є те, що воно частіше вчиняється чоловіками, оскільки майнові та насильницькі протиправні діяння непритаманні жіночій злочинності.

В.В. Голіна вказує про те, що щодо вчинення жінками корисливих злочинів, то тут фізичні можливості суттєвої ролі не відіграють. Певна обмеженість жінки сімейним колом. й невтручання в інтенсивне соціальне життя безсумнівно, стримують зростання жіночої злочинності. Але тенденція подальшої емансипації жінки. більш активне її включення у матеріальний і духовний процес життєдіяльності, різні соціальні мікрогрупи, у тому числі з антисуспільною спрямованістю, ведуть до соціального перетворення жіночої природи до деформації та деморалізації особи. Як результат – зростання жіночої агресивності, корисливості, різкості, схильності вирішувати жайтові проблеми за допомогою злочину. І хоча питома вага жіночої злочинності залишається відносно невеликою, однак вона змінюється і кількісно і якісно [6].

Ще одна ознака – працевлаштування. У 2016-2020 роках більшість кримінальних правопорушників, які вчинили шахрайства, були працездатними, але такими, що не працюють та не навчаються: у 2016 році кримінальне правопорушення, передбачене ст. 190 КК України вчинило 72,6 % осіб; у 2017 – 69,3 %; у 2018 – 71,7 %; у 2019 – 71,7 %; у 2020 – 74 % [4].

У 2021 році кримінальне правопорушення, передбачене ст. 190 КК України вчинило 75,5 % осіб; у 2022 – 79,7 %; у 2023 – 79,2 %; у 2024 – 74,14 % [3].

Як видається, із наведених даних, середній показник осіб, які на момент вчинення шахрайства були працездатними, але такими, що ніде не працюють та не навчаються дещо збільшився у другому із досліджуваних періоді. Вказане може бути пояснено тим, що в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану кількість робочих місць знизилась через часткову тимчасову окупації окремих регіонів країни, активні бойові дії тощо. Особи, які на момент вчинення шахрайства були працевлаштовані – переважно робили це із використанням службового становища або у сфері професійної діяльності.

Останньою соціально-демографічною ознакою є громадянство. У 2016 році кримінальне правопорушення, передбачене ст. 190 КК України вчинило 99,6 % осіб; у 2017 – 99,1 %; у 2018 – 99,2 %; у 2019 – 99,2 %; у 2020 – 98,8 % [3].

У 2021 році кримінальне правопорушення, передбачене ст. 190 КК України вчинило 98,8 % осіб; у 2022 – 99,57 %; у 2023 – 99,1 %; у 2024 – 99,1 % [3].

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволило встановити, що соціально-демографічні ознаки особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 190 КК України є такими (відповідно до показників за 2021-2024 роки): чоловік у віці 29-39 років, який має базову середню або профільну середню освіту, працездатний, але такий, що ніде не навчається та не працює, громадянин України.

Список використаних джерел

1. Голіна В.В., Головін Б.М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини. Навчальний посібник. Х.: Право, 2014. 513 с.
2. Лук'яненко С.В. Система чинників формування особистості злочинця. URL: <https://vca.univd.edu.ua/index.php/vca/article/view/79/71>
3. Офіс Генерального прокурора. Статистика. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2>
4. Назимко Є.С., Пономарьова Т.І. Запобігання кримінальним правопорушенням у сучасній кримінології: теорія та практика: монографія. Вид. 2-е, переробл. та доповн. Київ : ВД «Дакор», 2024. 312 с.
5. Бурдоносова М.А. Вплив рівня освіти особи на розвиток її правової свідомості. URL: http://lsej.org.ua/1_2018/4.pdf
6. Голіна В.В. Жіноча злочинність в Україні: характеристика і попередження. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a93b74ff-2036-41d3-b9ce-cabd3e73972e/content>

Дата першого надходження статті до видання: 09.10.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.11.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 24.11.2025